

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

5. Горенко Л. Українознавча методологія та проблеми дослідження етнокультурознавства // Українознавство. – 2007. – №4. – С. 251 – 256.

6. Довбня В. Теоретичний “портрет” української філософії // Сіверянський літопис. – 2008. – №2. – С. 144 – 150.

7. Жидкова Н.М. Виховання молоді у системі національних та загальнолюдських цінностей у процесі діяльності євроклубу // Вісник Чернігівського педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Випуск 61.

Серія: “педагогічні науки”: збірник. – Чернігів, 2009. – №61. – 199 с.

8. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики: науково-методичний посібник/За ред. І.Г. Єрмакова-Запоріжжя: ЦентрІон, 2006. – 640 с.

9. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. – К.: Генеза, 2006. – 328 с.

10. Сухомлинский В.А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М.И. Мухин. – К.: Рад. школа, 1983. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2009

УДК 37.035.3

Олександр Сушенцев, науковий співробітник
лабораторії змісту професійної освіти і навчання
Інституту професійно-технічної освіти АПН України,
м. Київ

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

У статті автор розкриває хід дослідно-експериментальної роботи з перевірки визначених теоретичним шляхом педагогічних умов активізації пізнавальної діяльності учнів основної школи на уроках трудового навчання.

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності, пізнавальна активність,

Актуальність. Основною метою трудового навчання є формування технічно, технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя і активної трудової діяльності в умовах сучасного високотехнологічного, інформаційного суспільства, життєво необхідних знань, умінь і навичок. В цих умовах успішна реалізація педагогічних закономірностей при побудові і вдосконаленні навчально-виховного процесу передбачає врахування досить складного взаємозв'язку цілої низки факторів, що відображають співвідношення в системі “учитель – учень”. У цій системі взаємозв'язку учитель є ланкою, яка спрямовує та стимулює навчально-пізнавальну діяльність учня. Важливим фактором успішної взаємодії між учителем і учнем виступає активна пізнавальна діяльність учнів. Саме в ній і є головний сенс організації навчального процесу в загальноосвітній школі, оскільки становлення учня в процесі учіння, як суб'єкта діяльності, забезпечує його активну життєву позицію не тільки в роки навчання, але і в майбутньому самостійному житті.

Метою нашого дослідження є експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов, що забезпечують активізацію пізнавальної діяльності учнів на уроках трудового навчання.

Основна частина. В силу специфічності і складності предмету дослідження та неможливості точного вираження його результатів у формі кількісних показників, критеріальними характеристиками ми визначили зміни у факторах, які обумовлюють активність пізнавальної діяльності учнів.

На етапі констатувального експерименту ставилися наступні завдання: дослідити проблему активізації пізнавальної діяльності в психолого-педагогічній теорії та практиці; розкрити засоби активізації пізнавальної діяльності учнів загальноосвітньої школи; визначити і теоретично обґрунтувати педагогічні умови, що сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках трудового навчання; визначити критерії ефективності запропонованої технології активізації пізнавальної діяльності учнів; провести

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

констатувальну діагностику та узагальнити її результати.

На етапі констатувального експерименту для формування експериментальної та контрольної груп нами було проведено на уроках трудового навчання (технічна праця) вхідне тестування учнів 5 – 9 класів з метою виявлення залишкових знань і умінь, а також проведено спостереження за їх пізнавальною діяльністю. Практичне вирішення завдань дослідження потребувало вивчення готовності вчителів трудового навчання до активізації пізнавальної діяльності учнів. Ми вважали за необхідне вивчити: усвідомлення вчителями сутності пізнавальної діяльності; особистісне ставлення вчителів до необхідності активізувати процес учіння; знання засобів, що активізують пізнавальну діяльність учнів на уроках трудового навчання. Для фіксації та об'єктивної інтерпретації і оцінки визначених параметрів, нами було виділено ряд ознак, які характеризували ступінь прояву кожного з них. З цією метою було відвідано і обговорено уроки трудового навчання, проведено бесіди, анкетування, ранжування.

Як свідчить теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури і практика, на активізацію пізнавальної діяльності учнів впливають багато факторів, роль яких неоднозначна, що й поставило нас перед необхідністю проведення дослідження найважливіших із них. Для розв'язання даної задачі вчителями трудового навчання було запропоновано анкету, в якій ставилось завдання проранжувати 15 факторів. Аналіз ранжування виявив наступне. Переважна більшість учителів серед факторів, що активізують пізнавальну діяльність учнів, надала перевагу матеріально-технічній базі, відвівши їй перший ранг (238 балів). На другому місці знаходиться фактор “проблемне навчання” (236 балів), на третьому місці знаходиться фактор “педагогічне стимулювання пізнавальної діяльності учнів” (221 бал), четверте місце зайняв фактор “активні методи навчання” (212 балів), на п'ятому місці знаходиться фактор “мотивація навчально-трудої діяльності” (206 балів). Найменш вагомим фактором (15 ранг), що впливає на пізнавальну активність учнів, на думку вчителів трудового навчання, виявився фактор “система дидактичних принципів” (106 балів).

Таким чином, було встановлено, що вчителі трудового навчання по-різному ставляться до проблеми активізації пізнавальної діяльності учнів і по-різному визначають фактори, що на неї впливають. Це, на нашу думку, дало можливість стверджувати, що для того, щоб учителі більш ефективно могли оцінити запропоновану

технологію активізації пізнавальної діяльності, вони повинні мати певний рівень знань щодо засобів активізації пізнавальної діяльності та умінь визначати і створювати відповідні педагогічні умови для підвищення активності учнів на уроці трудового навчання.

З огляду на це, ми вважали доцільним зацентрувати увагу на необхідності надання методичної допомоги вчителям трудового навчання, які будуть залучені до дослідно-експериментальної роботи (проведення семінарів, відвідування і обговорення уроків тощо).

Для практичного вирішення завдань дослідження постала необхідність визначення критеріїв, які б давали можливість виявити рівень сформованості пізнавальної активності учнів на етапі констатувальної діагностики, прослідкувати її динаміку в ході формуального експерименту і здійснити порівняльний аналіз.

У педагогічній теорії є кілька підходів до розкриття поняття “критерій”. Так, Є.С. Рапацевич вважає, що критерій – “це, ознака, на основі якої здійснюється оцінка чого-небудь; мірило; умовна прийнята міра, що дозволяє здійснити вимірювання об'єкту і на підставі цього дати йому оцінку [2, 271]”. Проте для оцінки результатів будь-якого педагогічного процесу треба використовувати критерії, що відповідають досягненню поставленої мети.

В. Ягупов під критеріями розуміє ті якості явища, що відбивають його істотні характеристики, і саме тому вони підлягають оцінці. Автор підкреслює, що “критерії практично визначають зміст і перебіг навчально-пізнавальної діяльності учнів та безпосередньо встановлюють її результативність [5, 411]”.

До кожного критерію нами були розроблені показники, за якими ми оцінювали стан проблеми. Виходячи з вищезазначеного, в якості критерію активізації пізнавальної діяльності учнів, ми визначили готовність учня до пізнавальної діяльності. При цьому ми виходили з того, що готовність, як складне психологічне утворення, включає в себе наступні компоненти: мотиваційний, орієнтаційний, операційний, емоційно-вольовий, оціночний.

Визначення готовності виконувалось на основі модифікованої нами методики, розробленої О.М. Новіковим. Згідно цієї методики здійснювалась оцінка за такими показниками: позитивне ставлення до пізнавальної діяльності, інтерес до неї; знання сутності і змісту пізнавальної діяльності; володіння способами і прийомами пізнавальної діяльності; емоційний стан в процесі діяльності та самоконтроль,

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

саморегуляція; самооцінка власної пізнавальної діяльності.

Оцінка здійснювалась за 10-бальною шкалою. Найвищий рівень сформованості певного показника оцінювався в 10 балів, найнижчий – 1 бал. Учень, який має високий рівень готовності, може отримати максимальну кількість балів – 60, учень, який не виявляє готовності – 6 балів. Між цими межами розміщені рівні готовності: низький рівень – від 6 до 18 балів; середній – від 19 до 35 балів; високий – від 36 до 60 балів. Оцінка готовності учнів до пізнавальної діяльності була піддана ретельному аналізу з використанням якісних і кількісних характеристик в сукупності і дала можливість отримати дані, як в цілому по контингенту досліджуваних, так і визначити особливості індивідуального рівня готовності кожного учня.

Аналіз отриманих результатів готовності учнів до пізнавальної діяльності дозволив встановити, що на початковому етапі учні контрольних і експериментальних класів не мають суттєвих відмінностей. Так, високий рівень готовності проявили 19,0 % учнів контрольних класів (група "А") і 22,8% експериментальних (група "Б"). Середній рівень виявили відповідно 38,0% та 31,7% респондентів. Низький рівень готовності характерний для 43,0% учнів контрольних та 45,5% експериментальних класів.

Стан готовності показав, що у більшості з учнів відсутній інтерес до пізнавальної діяльності, який, на нашу думку, пов'язаний з низьким рівнем володіння знаннями сутності і змісту пізнавальної діяльності та способами і прийомами її здійснення.

Слід зазначити, що у значної частини учнів процес пізнавальної діяльності супроводжується негативними емоційними станами: розгубленість, тривожність, знервованість, песимізм, а інколи навіть роздратованість і нетерпимість, з якими учні не спроможні справитись в силу несформованості умінь саморегуляції.

Визначаючи пізнавальну самостійність як критерій, ми опиралися на думку, виражену Т.І. Шамовою [3], Г.І. Щукіною [4], І.Я. Лернером [1] з приводу того, що активність (вираження ставлення до змісту і процесу пізнання) є складовою самостійності як способу реалізації цього ставлення в дії. Тому в якості одного із критеріїв ефективності запропонованої технології активізації пізнавальної діяльності учнів було визначено пізнавальну самостійність.

При визначенні рівня пізнавальної самостійності учнів нами було проведено спостереження за практичною діяльністю учнів,

бесіди, аналіз продуктів їх діяльності. Для фіксації та інтерпретації результатів дослідження на кожного учасника експерименту був оформлений оціночний лист, куди вносились отримані на констатувальному етапі дані і наступні зміни.

Аналіз результатів свідчить, що в реальній практиці трудового навчання, що склалася в школі, не спостерігається бажаного рівня пізнавальної самостійності учнів: тільки 24% учнів контрольних класів та 22% експериментальних проявляють високий рівень пізнавальної самостійності. В той же час, практично кожен третій учень в обох групах демонструє низький рівень пізнавальної самостійності. Учні із середнім рівнем самостійності склали 41,3% в контрольних класах і 43,0% в експериментальних. Отже, прослідковується певна невідповідність між вимогами пізнавальної діяльності до рівня пізнавальної самостійності учнів (на основі якої будується процес учіння) і фактичним рівнем її сформованості.

Виходячи з того, що пізнавальна активність багатьма вченими розглядається як мета діяльності, як засіб її досягнення і як результат, активізацію пізнавальної діяльності учнів слід розуміти як мобілізацію вчителем інтелектуальних, вольових і фізичних сил учнів для досягнення конкретних навчальних цілей. Тобто, активізацію процесу учіння можна розглядати як процес і результат стимулювання активності учнів у пізнавальній діяльності. А пізнавальна активність в такому разі буде виступати результатом активної пізнавальної діяльності, в якій відбувається не тільки засвоєння знань, умінь та навичок, але й формується емоційно-оціночне ставлення до процесу і результату пізнання. Виходячи з цього, в нашому дослідженні пізнавальна активність виступає критерієм активної пізнавальної діяльності. А її інтегрованим показником будуть виступати засвоєнні знання та сформовані уміння і навички. При визначенні рівнів і показників ми орієнтувалися загальноприйнятими "Критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів з трудового навчання".

Аналіз рівня сформованості трудових умінь дав підстави для висновку про те, що існуюча система трудового навчання учнів мало ефективна в плані досліджуваної нами проблеми. Саму багаточисленну групу складають учні з низьким рівнем сформованості трудових умінь як в контрольних, так і експериментальних групах (відповідно 47,1% і 48,8%). Достатнім рівнем характеризується тільки кожен сьомий учень. Учні, у яких практично не розвинуті трудові

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

уміння не виявлено. Аналіз рівня розвитку окремих трудових умінь свідчить про їх сформованість в різній мірі.

Порівнюючи результати засвоєння знань і виконання практичного завдання, ми виявили, що теоретичні знання деяких учнів вищі, ніж їхні трудові уміння та навички, і навпаки. Це пояснюється тим, що під час навчального процесу вчитель частіше орієнтується на середнього учня, не виділяючи сильніших чи слабших. Так, наприклад, учні, які мають високий рівень знань теоретичного матеріалу, отримують достатній, а іноді й середній рівень при виконанні практичних завдань тому, що одержують трудові завдання, які не відповідають їхнім можливостям. Часто, на жаль, ці учні стають пасивними, інертними, втрачають інтерес до виконання практичного завдання. А слабші учні, навпаки, за браком необхідних теоретичних знань, не можуть виконати практичне завдання, яке не відповідає їхнім можливостям. Такі учні часто закомплексовані, невпевнені в собі. Тому, щоб уникнути небажаної шаблонності необхідно для кожної динамічної мікрогрупи розробляти посилені, цікаві трудові завдання, що й було зроблено в процесі експерименту.

При визначенні рівня активності використовувались різнорівневі тестові завдання; залучення учнів до: визначення мети і завдань, проектування наступної діяльності, постановки запитань, обговорення результатів виконання завдань, спостереження.

Як свідчать узагальнені результати, найбільш чисельну групу складають учні з репродуктивним рівнем (низьким) пізнавальної активності як в експериментальному, так і в контрольному класах, в той час як творчий рівень (високий) характеризує тільки 10,6% учнів експериментальної та 11,6% контрольної групи.

Отже, при всій відносності отриманих результатів все ж таки вони відображають об'єктивні тенденції і дозволяють констатувати, з одного боку, задовільний рівень розуміння учнями значимості пізнавальної діяльності, а з іншого – низький рівень активності, яку вони проявляють в пізнавальній діяльності.

Вивчення досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці, результати констатувального експерименту дозволили нам зробити висновок щодо необхідності пошуку нових підходів до підвищення активності учнів основної школи на уроках трудового навчання.

З метою перевірки гіпотези дослідження був організований і проведений формувальний експеримент, спрямований на активізацію

пізнавальної діяльності учнів шляхом організації цілеспрямованого формування пізнавальної активності. Для проведення дослідно-експериментальної роботи була створена модель активізації пізнавальної діяльності учнів та розроблена технологія формування пізнавальної активності учнів на уроках трудового навчання.

На етапі формувального експерименту з учителями трудового навчання, які залучались до проведення експерименту, були проведені тематичні семінари “Сутність активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках трудового навчання” та “Фактори, що впливають на рівень активності учнів на уроці трудового навчання”. Експертам було запропоновано проранжувати по значимості визначені нами теоретичним шляхом педагогічні умови, які будуть сприяти підвищенню пізнавальної активності учнів на уроках трудового навчання. Таким чином було усунено випадковість у визначенні педагогічних умов, що будуть сприяти активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках трудового навчання.

Отже, педагогічними умовами активізації пізнавальної діяльності учнів ми визначили: систематичний, цілеспрямований розвиток мотивації навчально-трудої діяльності учнів; створення “ситуації успіху” в пізнавальній діяльності; диференціація процесу навчання; організації проблемного навчання; використання методичної комп'ютерно-орієнтованої системи навчання.

Виходячи з даних, отриманих в результаті діагностування початкового рівня сформованості пізнавальної активності в учнів експериментальних класів, була проведена їх диференціація в залежності від рівня сформованості пізнавальної активності. Так, при роботі з учнями з низьким рівнем основна увага зверталася на оволодіння знаннями, уміннями, навичками, формування позитивного ставлення до пізнавальної діяльності. З учнями, які виявили середній рівень, головна увага в процесі формувального експерименту приділялась формуванню умінь використовувати знання на практиці, здійснювати самоаналіз і самоконтроль. В роботі з учнями з високим рівнем сформованості пізнавальної активності основна увага зосереджувалася на формуванні творчих здібностей.

Виявлення змін за критеріями, що були визначені на етапі констатувального експерименту, передбачало порівняльне співвідношення їх рівнів в учнів експериментального і контрольного класів до початку формувального експерименту і після нього.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Аналіз експериментальних даних за першим критерієм показав, що при відносно однаковому рівні готовності до пізнавальної діяльності зафіксованому на констатувальному етапі, на заключному мали суттєві розходження в учнів експериментального і контрольного класів.

Результати контрольної діагностики рівня готовності учнів до пізнавальної діяльності засвідчили, що кількість учнів експериментальних класів (гр.Б), які проявили високий рівень готовності до пізнавальної діяльності складає 31,7%, проти 22,8% на етапі констатувального експерименту. Відбулися значні зміни в групі з низьким рівнем сформованості готовності до пізнавальної діяльності, про що свідчить зменшення кількості учнів на 27,6%.

Зміни в параметрах готовності до пізнавальної діяльності суттєво позначились на рівні сформованості пізнавальної самостійності учнів. Кількість учнів у експериментальних класах з високим рівнем збільшилась з 22,0% до 27,6%; з низьким рівнем зменшилась з 35,0% до 17,9% за рахунок збільшення кількості учнів з середнім рівнем сформованості пізнавальної самостійності. В той же час в контрольній групі ці показники змінилися несуттєво. Так, кількість учнів контрольної групи з середнім рівнем сформованості пізнавальної самостійності зросла на 4,2% за рахунок зменшення кількості учнів з низьким рівнем і частково з високим (3,3% та 0,9% відповідно).

Впровадження розробленої нами моделі та технології активізації пізнавальної діяльності учнів суттєво вплинуло на інтенсифікацію засвоєння знань, формування умінь і навичок учнів на уроках трудового навчання. Після відповідної роботи в експериментальних класах кількість учнів з високим рівнем знань збільшилась на 9,8%, відповідно кількість учнів з низьким рівнем зменшилась майже в два рази.

Приблизно така ж ситуація спостерігається при порівняльному аналізі рівня сформованих умінь та навичок. Кількість учнів з високим рівнем сформованості умінь та навичок на формульованому етапі експерименту у експериментальній групі зросла на 7,3%, тобто практично у півтора рази, тоді як у контрольній групі цей показник залишився без змін. Середній і достатній рівень в експериментальних класах збільшився (відповідно на 11,4% та 7,4%) за рахунок зменшення низького рівня на 26,1% в експериментальних класах.

Інтегральним критерієм результативності

дослідно-експериментальної роботи виступає пізнавальна активність, зміни в рівнях якої свідчать про ефективність запропонованої системи активізації пізнавальної діяльності учнів.

Порівняння даних, отриманих у формульованому експерименті, з показниками констатувального етапу експериментальної і контрольної груп дозволило зробити висновок про підвищення активності учнів у пізнавальній діяльності. Підтвердженням цьому є зростання на 16,2% кількості учнів експериментальної групи з творчим рівнем при відповідному зменшенні на 8,9 % кількості учнів з репродуктивним рівнем пізнавальної активності. При збереженні у контрольній групі значної частини учнів з репродуктивним рівнем (зменшення на 2,4%), кількість учнів з творчим рівнем зросла всього на 0,8%, а з продуктивним – на 1,6 %.

Порівняльний аналіз сформованості пізнавальної активності учнів свідчить про ефективність розробленої методики та доцільність її впровадження в навчально-виховний процес основної школи.

Висновки. Результати проведеного дослідження педагогічних умов активізації пізнавальної діяльності учнів засвідчили, що вони забезпечують суттєві зміни в рівні готовності учнів до пізнавальної діяльності, в сформованості пізнавальної самостійності та сприяють суттєвому підвищенню якості знань, умінь та навичок учнів. Проте слід зауважити, що не на всіх учнів проведена експериментальна робота здійснила бажаний вплив. Це, як показало дослідження, учні, у яких відсутня спрямованість на навчальну діяльність. Тому назрілим є питання про організацію більш тривалих занять, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності.

1. Лернер И.Я. Изучение истории СССР в 9 классе / И. Я. Лернер // Вопросы активизации познавательной деятельности учащихся. – М.: АПН РСФСР, 1963. – С. 50

2. Педагогика: Большая современная энциклопедия / [авт.-сост. Рапацевич Е.С.]. – Мн. : Современное слово, 2005. – 720 с.

3. Шамова Т.И. Активизация учения школьников / Т.И. Шамова. – М.: Педагогика, 1982. – 208 с.

4. Щукина Г.И. Познавательный интерес в учебной деятельности школьника / Г.И. Щукина. – М.: Знание. – 1972. – 32 с.

5. Ягунов В.В. Педагогіка: навч. посібник / В.В. Ягунов. – К.: Либідь, 2002. – 550 с.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2009